

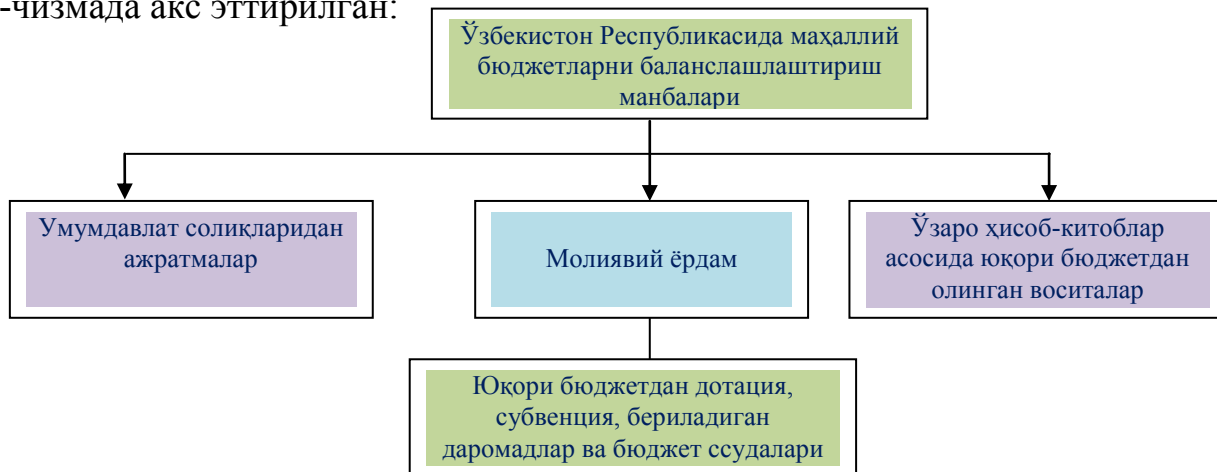
Н. Маматқулов,
кичик илмий ҳодим,
ПМТИ

МАҲАЛЛИЙ БЮДЖЕТЛАРГА ТАРТИБГА СОЛУВЧИ УМУМДАВЛАТ СОЛИҚЛАРИДАН АЖРАТИЛАДИГАН НОРМАТИВЛАРНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Барча мамлакатларда бўлгани каби Ўзбекистон Республикасида ҳам бюджет даромадлари таркибида солиқли даромадларнинг ҳиссаси сезиларли даражада юқорилиги билан ажралиб туради (90 % га яқин). Россияда бу кўрсаткич 72 %, АҚШда 90 %, Қозоғистонда 95 % га яқинни ташкил этади. Ушбу солиқли даромадларни турли даражадаги бюджетлар баланслашганлигини таъминлаш мақсадида бюджетлар ўртасида тақсимлаш муаммосига ўтиш босқичидаги барча давлатлар бюджетлараро муносабатлар тизимини ислоҳ қилиш жараёнига дуч келмоқда.

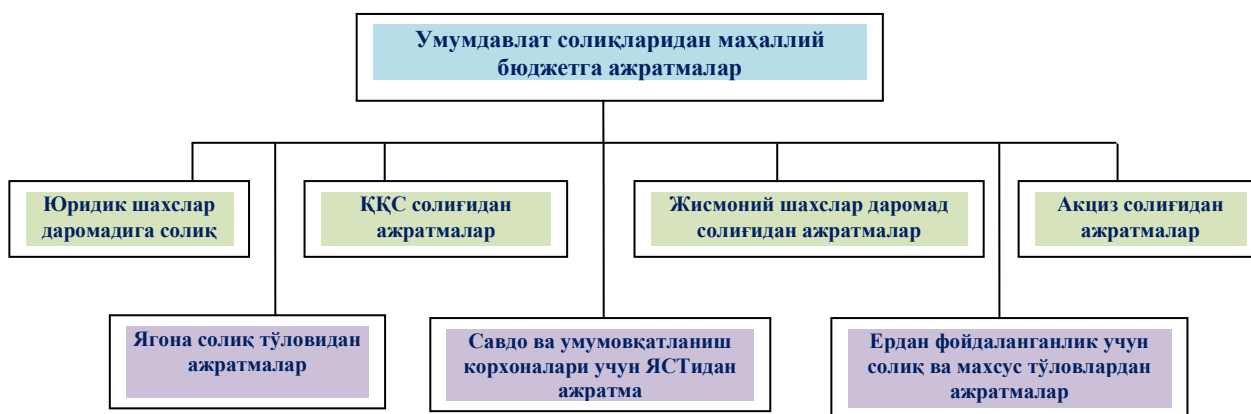
Бунга асосий сабаб ханузгача тартибга солувчи солиқларнинг маҳаллий бюджет харажатларини молиялаштиришнинг асосий манбаи бўлиб қолаётганлигидир. Бу бир томондан бюджетлараро муносабатларини ажралмас таркибий қисми бўлса, бошқа томондан самарали бюджетларо муносабатлар ислохотини амалга оширишга тўсқинлик қилиши мумкин. Чунки бундай тартибга солувчи даромадлардан меъёрий ажратмалар ажратиш амалиёти маҳаллий бюджетларни шакллантиришда беқарорлик ва ноаниқликни келтириб чиқариши, маҳаллий бюджетлар солиқ йиғимларини ошириш ҳамда солиқ имкониятларини кенгайтиришга қизиқишини рағбатлантирмаслиги мумкин.

Мамлакатда ислохотларни амалга ошириш босқичида солиқ ва ваколатларни бюджетлар ўртасида тақсимлаш механизми, бизнинг фикримизча, ўзида янада мураккаб тизим сифатида намоён бўлади. Методология, тамойил ва уни амалга ошириш амалиёти – қийин ва мураккаб жараён бўлибгина қолмай, бюджетлараро муносабатлар тизимини шакллантиришда ўтиш босқичи муаммоларининг кўп қирраллигини кўрсатиб беради. Бундай шароитларда маҳаллий бюджетлар баланслашганлигини таъминлаш ҳамда унинг манбаларини такомиллаштириш янада муҳим аҳамият касб этади. Ўзбекистон Республикасида маҳаллий бюджетларни баланслаштириш манбалари қуйидаги 1-чизмада акс эттирилган:

1-расм. Ўзбекистон Республикасида маҳаллий бюджетларни баланслаштириш манбалари

Бюджет тизими тўғрисидаги қонунга мувофиқ Қорақалпоғистон Республикаси ва маҳаллий бюджетлар баланслашган бўлиши лозим, яъни ушбу ҳудудлар бюджетлари дефицитли бўлишига йўл қўйилмайди. Қорақалпоғистон Республикаси ва маҳаллий бюджетлар баланслашганлиги умумдавлат солиқларини Ўзбекистон Республикаси республика бюджетидан ҳамда юқори турувчи бюджетлардан бериладиган меъёрий ажратмалар ва молиявий ёрдамни тақсимлаш ва қайта тақсимлаш ҳисобига амалга оширилади. Ўзбекистон амалиётида деярли барча умумдавлат солиқларидан тартибга солувчи солиқ сифатида фойдаланилишини кузатишимиз мумкин (2- чизма).

2-расм. Ўзбекистон Республикаси бюджет тизими бюджетлари ўртасида тақсимланадиган умумдавлат солиқлари

Меъёрларни аниқлашда маҳаллий ва умумдавлат солиқлари ҳамда тегишли бюджетлар минимал харажатлари прогнози амалга оширилиб, унга мувофиқ ажратмалар меъёри аниқланади.

Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳри бюджетларига ажратмалар меъёри ҳар йили Олий Мажлис томонидан давлат бюджети қабул қилингандан сўнг Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори билан тасдиқланади.

Туман ва шаҳарлар бюджетларига ажратмалар миқдори ҳам ҳар йили Қорақалпоғистон Республикаси вазирлар кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимларининг қарорлари асосида кўриб чиқилади ва тасдиқланади.

Тартибга солувчи солиқли даромадлар таркибига назар ташлар эканмиз, 2008-2009 йилларда кичик бизнес субъектлари томонидан тўланадиган ягона солиқ тўлови, Тошкент шаҳридан ташқари тўлиқлигича маҳаллий бюджетлар ихтиёрида қолдирилганлигини кўришимиз мумкин. Ушбу чора-тадбирлар маҳаллий ҳокимият органларининг ўз ҳудудида хўжалик юритувчи субъектларни қўллаб-қувватлаш ва ривожлантиришга қизиқишларини оширишга қаратилган.

Ер ости бойликларидан фойдаланувчилар учун солиқ ва тўловлар Қорақалпоғистон Республикаси (100%), Қашқадарё (3%), Сурхондарё (100%) вилоятларидан ташқари республика бюджетига жамланади.

Қорақалпоғистон Республикаси, Андижон, Жиззах, Наманган, Самарқанд, Сурхондарё, Сирдарё, Хоразм ва Қашқадарё вилоятида асосий тартибга солувчи солиқлар – ҚҚС, юридик шахслар фойдасига солиқ,

жисмоний шахслар даромадига солиқ тўлиқ маҳаллий бюджетларга ундирилади. Бухоро, Навоий, Тошкент ва Фарғона вилоятларида ҳамда Тошкент шаҳрида ушбу солиқларнинг бир қисми (5-83%) бюджетлар ихтиёрида қолдирилади.

Халқаро амалиётда солиқ ваколатларини бюджетлар ўртасида тақсимлашнинг 3 та асосий моделидан фойдаланилади. Федератив тизим ҳамда кўп муниципал субъектларга эга мамлакатлар амалиётида кўп ҳолларда барча 3 та моделдан фойдаланиш кузатилади.

Биринчи модель – солиқларни йиғиш бўйича ваколатлар чегараларини ўрнатиш ва уларни маълум ҳукумат даражасига бириктириш. Ўзбекистон амалиётида ушбу моделдан фойдаланилади, расман ҳар бир солиқ тури қайсидир бюджет даражасига бириктирилган, яъни умумдават ва маҳаллий солиқлар. Таъкидлаш жоизки, деярли барча мамлакатлар бюджетлараро муносабатлар амалиётида ҳудудий ва маҳаллий ҳокимият органларининг маҳаллий солиқларни ўрнатишдаги ваколоти чекланганлиги туфайли ушбу моделдан қисман четга чиқиш юз беради, яъни солиққа тортишнинг барча асосий элементлари республика солиқ қонунчилиги асосида аниқланади.

Иккинчи модель – солиққа тортиш базасидан биргаликда фойдаланиш. Бу моделдан Россия Федерациясида фойдаланилишини кузатишимиз мумкин. Хусусан, корхона фойдасига солиқ ставкаси 20% ни ташкил этади, унинг 2% даги миқдори Федерал Бюджетга тушиши кўзда тутилган бўлса, қолган 18% и РФ субъектлари ихтиёрида қолади.

Учинчи модель – бутун мамлакат ҳудудида ягона ставкада солиққа тортиладиган аниқ солиқлардан келиб тушадиган даромадларни турли даражадаги бюджетлар ўртасида меъёрий тақсимлаш. Бунда солиқларнинг бюджетлараро тақсимооти асосида турли хил мезонлар ётиши мумкин: аҳоли сони, бирор-бир ҳудуднинг географик жойлашуви, иқтисодий аҳволи ва ҳ.к. Солиқларни тақсимлаш миқдори ва тартиби турли муддатларга ўрнатилиши мумкин. Умумдават солиқларининг бир қисми тегишли давлат органи томонидан ўрнатилган меъёрлар бўйича бюджет тизими бўғинлари ўртасида тақсимланади.

Ўзбекистон Республикасида биринчи ва иккинчи моделлар бюджетлараро муносабатларни тартибга солиш учун кенг қўлланилади. Хусусан, юқорида таъкидланганидек, биринчи моделга асосан солиқлар маълум бир бюджет даражасига бириктирилган. Иккинчи модель, тартибга солувчи солиқларни маҳаллий бюджетлар ўртасида тақсимланишида фойдаланилади.

Маҳаллий бюджетларнинг солиқ йиғимларини йиғиш, ўз навбатида, юқори бюджетдан субвенция ва молиявий ёрдамнинг бошқа шакллари олинишини қисқартириш фаоллиги ва қизиқишини ошириш мақсадида режалаштирилган кўрсаткичлардан ортиқча йиғилган солиқларни тақсимлашнинг аниқ ва тушунарли механизмини ишлаб чиқиш зарур. Бу режадагидан ортиқча йиғилган солиқларнинг маҳаллий бюджетларда қоладиган миқдорини аниқлаш ва уларнинг қонуний асосда тасдиқланишини кўзда тутади.

Ҳозирги кунга келиб, ушбу солиқларни тақсимлаш умуман тушунарсиз, республика ёки маҳаллий бюджетлар жорий эҳтиёжларига боғлиқ усуллар ёрдамида амалга оширилмоқда. Яъни, одатда, ортиқча бюджет воситалари йиғилиши ҳолатида, бу воситалар юқори бюджетга ундирилади ёки молиявий ёрдам (субвенция, дотация, бериладиган даромадлар) миқдорида мувофиқ равишда қисқартирилиши кузатилади.

Ортиқча воситалар жамланишидан маҳаллий бюджетларни рағбатлантирувчи восита сифатида фойдаланиш лозим, худди шундай амалиёт бир қатор ривожланган мамлакатларда фойдаланилади. Хусусан, Японияда ортиқча йиғилган маблағлар йиғилиши ҳолатида бу маблағларнинг бир қисми маҳаллий бюджет ихтиёрида қолдирилади. Бошқа мамлакатларда ҳам 10:90, 20:80 нисбатларнинг қўлланилиши кузатилади, яъни ортиқча йиғилган маблағларнинг 10 фоизи маҳаллий бюджет ихтиёрига, қолган 90 фоизи республика бюджетига ўтказилади. Фикримизча, республикада ҳам рағбатлантиришнинг бундай усулидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ булар эди.

Юқори иқтисодий ва солиқ имкониятига эга вилоятлар ортиқча бюджет воситаларини 10:90 нисбатда тақсимлаш орқали:

- даромадлари харажатларидан ортиқча бўлган вилоятлар ҳудудида солиқларни йиғишга қизиқиш сақлаб қолинади;

- баланслашган бюджетга эга ёки нисбатан кичик миқдордаги дефицитли вилоятларда солиқ йиғимларини ошириш учун рағбат яратилади.

Юқорида келтирилган фикрларни амалда қўллаш, бизнингча, республикада маҳаллий давлат органларини ҳудудлар солиқ салоҳиятини кенгайтириши, шу билан бирга маҳаллий бюджетлар мустақиллигини ошириши имконини яратади. Бу ўз навбатида, маҳаллий бюджетларнинг ҳудуд ижтимоий-иқтисодий ривожланишидаги роли ошишига олиб келади.